

علل تأسیس فرقه دموکرات آذربایجان و واکنش‌ها به تشکیل این فرقه

مریم جعفری سروجانی^۱

مریم بهنام^۲

چکیده

فرقه دموکرات آذربایجان در ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ هجری - شمسی سه ماه پس از فرمان محرمانه دفتر سیاسی کمیته مرکزی اتحاد شوروی در تبریز اعلام موجودیت نمود. اختیارات گسترده تر محلی از لحاظ اداری، تدریس زبان ترکی در مدارس در کنار زبان فارسی و اصلاحات ارضی و اقتصادی از جمله مهم‌ترین اهداف و خواسته‌های این تشکل جدید سیاسی عنوان شده بود. علت بوجود آمدن فرقه دموکرات آذربایجان، واکنش در برابر سیل تهاجمات گسترده بر علیه زبان، فرهنگ و اقتصاد آذربایجان، در دوره حکومت پهلوی بود که البته فرقه دموکرات در جهت استقرار و بالا بردن قدرت و اقتدار خود از حمایت‌های حکومت شوروی بهره برد و متقابلاً آن‌ها نیز در جهت اهداف سیاسی، اقتصادی و ایدئولوژیک خویش، از تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان حمایت نمودند. به علت اجرای برنامه اصلاحات ارضی و مخالفت زمینداران بزرگ با آن و همچنین وابستگی‌های این حکومت به شوروی‌ها، زمینه مخالفت‌های داخلی و بویژه خارجی با حکومت فرقه دموکرات آذربایجان فراهم گردید. شناخت علل و چرایی تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان در ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ ش. با آرمان‌های چپ و قومی - منطقه‌ای بر خلاف نهضت مشروطه که جنبشی سراسری بود، و همین‌طور واکنش‌های که تأسیس این فرقه به دنبال داشت؛ هدفی است که این مقاله سعی دارد به آن برسد.

واژه‌های کلیدی: آذربایجان، دموکرات، علل تأسیس، واکنش‌ها.

۱. کارشناسی ارشد تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه زنجان jafaerimaryam@yahoo.com

۲. کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه زنجان maryamebehnam@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴/۲/۱۳۹۴ تاریخ پذیرش: ۲۳/۴/۱۳۹۴

واقعیت جامعه چند قومی ایران و آگاه شدن بسیاری از تحصیل کردگان اقوام به حق و حقوق گروه‌های قومی بر طبق قوانین حقوق بشر سازمان ملل و به تبع آن بیداری حس ناسیونالیستی قومی در بین بسیاری از تحصیل کردگان گروه‌های قومی در سالهای اخیر علی‌الخصوص در آذربایجان، همچون چالشی فرا روی وحدت ملی و ارضی کشور قرار گرفته است و این موضوع به دغدغه اصلی بسیاری از وطن پرستان و پژوهندگان مسائل اجتماعی و سیاسی کشور تبدیل شده است؛ به تبع بحران آذربایجان (ظهور و سقوط دموکرات آذربایجان ۱۳۲۵-۱۳۲۴ ش) یکی از برهه‌های حساس و سرنوشت ساز کشورمان در سال پایانی جنگ جهانی دوم هست. فرقه دموکرات آذربایجان نام حزبی سیاسی است که در ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ در تبریز، سه ماه پس از فرمان محرمانه دفتر سیاسی کمیته مرکزی اتحاد شوروی اعلام موجودیت نمود. (طالع، ۱۳۸۹: ۲۵۲-۲۵۴) این حزب با انتشار بیانیه‌ای ۱۲ ماده‌ای به زبانهای ترکی و فارسی به رهبری جعفر پیشه‌وری و همراهی چندین فعال سیاسی آذربایجانی دیگر تشکیل شد. اختیارات گسترده تر محلی از لحاظ اداری، تدریس زبان ترکی در مدارس در کنار زبان فارسی و اصلاحات ارضی و اقتصادی از جمله مهم‌ترین خواسته‌هایی بود که در توضیح اهداف و خواسته‌های این تشکل جدید سیاسی عنوان شده بود. ماجرای تأسیس و نابودی حکومت خودمختار آذربایجان توسط فرقه به بحران ایران که یکی از سرآغازهای جنگ سرد بود معروف است. تأسیس این فرقه بر اساس تصمیم دفتر سیاسی حزب کمونیست شوروی انجام شد و فرقه مورد حمایت شوروی قرار داشت. (شاید راینه، ۱۳۸۶: ۱۷) سعی این پژوهش بر آن است ضمن اشاره به تأسیس این فرقه به عوامل تأثیر گذار داخلی و خارجی در تأسیس این فرقه و واکنش‌های که در پی داشت، مورد بررسی گردد.

تأسیس فرقه دموکرات

در پی ملاقاتی که بین میرجعفر باقروف و سید جعفر پیشه وری در جلفای شوروی صورت گرفت و پیشه وری با اطمینان به باقروف و به اعتبار خدمت به ملت ایران و بعد از مذاکرات و مکاتبات فراوان با علی شبستری موقتاً روزنامه آژیر را در اختیار رفقای خود گذاشت و در اوایل شهریور ۱۳۲۴ ش با آمدن به تبریز اولین گام را در تشکیل فرقه دموکرات برداشت. (الموتی، ۱۳۷۰: ۴۵۳) بعد با صادق پادگان که از روسای حزب توده در آذربایجان بود بعد از سه روز مذاکره به این توافق رسیدند که پیشه وری و شبستری ابتدا تشکیلاتی تحت عنوان فرقه دموکرات سازماندهی کنند و صادق پادگان با سران حزب توده مذاکره کنند و امکان اتحاد دو فرقه را فراهم کنند و به دنبال آن بیانیه ۱۲ شهریور با امضای ۴۸ نفر از شخصیت‌های آزادی خواه و معروف آذربایجان به دو زبان فارسی و ترکی منتشر شد. پس از نشر بیانیه، سیل تلگراف‌های تبریک از سراسر آذربایجان به سوی فرقه به راه افتاد و روزنامه آذربایجان دو روز پس از نشر بیانیه به عنوان ارگان رسمی فرقه و به مدیریت شبستری انتشار یافت. (تفقدی، ۱۳۷۰: ۲۵۷)

اهداف و برنامه‌های فرقه دموکرات آذربایجان

برای پی بردن به اهداف و برنامه‌های فرقه دموکرات باید به سخنان رهبر این فرقه یعنی پیشه‌وری در روزنامه آذربایجان و بیانیه ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ ش مراجعه کرد. وی، در ضرورت تشکیل فرقه دموکرات چنین می‌گوید: «تهران با قدم‌های سریع به طرف ارتجاع حرکت می‌کند می‌خواهد همان بلایی که بر سر مردم یونان آورده‌اند بر سر ما بیاورند مجلس، دولت و مطبوعات به دست آدم‌های خائن و وطن فروش افتاده است وضعیت آنقدر سنگین شده که دیگر یقین کردم که در تهران نشستن و مقاله نوشتن و سخنرانی کردن هیچ نتیجه‌ای به دست نخواهد آورد به همین دلیل به تبریز آمده‌ام».

(زهتابی، ۱۳۲۵: ۲۱) پیشه‌وری آشکارا می‌گفت تمام حرف‌ها و خواسته‌های ما خارج از نقشه ایران نیست. از نظر او وظیفه اصلی فرقه دموکرات به دست آوردن آزادی ملی مردم آذربایجان است نه کل ایران و می‌گفت شعار «آذربایجان مال آذربایجانی‌هاست» باید عملی شود. (تفقدی، ۱۳۷۷: ۲۷۵، ۲۶۷)

به دنبال آن، فرقه دموکرات نیز با انتشار بیانیه ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ ش. که مشتمل بر یک مقدمه و ۱۲ ماده بود، رسماً موجودیت خود را اعلام کرد. مهم‌ترین اهداف فرقه که در بیانیه آمده چنین است:

- ۱- کسب خود مختاری داخلی آذربایجان توأم با حفظ استقلال ایران.
- ۲- احیاء انجمن‌های ایالتی و ولایتی در سراسر ایران.
- ۳- تدریس زبان آذربایجانی تا کلاس سوم در مدارس آذربایجان و بعد از آن زبان فارسی به عنوان زبان دولتی توأم با زبان آذربایجانی تدریس شود.
- ۴- توسعه صنایع و کارخانه‌ها و آبادانی شهرهای آذربایجان برای رفع بی‌کاری و عدم مهاجرت آذربایجانی‌ها.
- ۵- بهبود وضع دهقانان و تعیین حدود مشخص بین اربابان و دهقانان.
- ۶- افزایش نمایندگان آذربایجان در مجلس شورای ملی از ۲۰ نفر به یک سوم تعداد نمایندگان مجلس.
- ۷- مصرف بیش از نصف مالیات‌های آذربایجان برای آبادانی خود آذربایجان.

در پایان بیانیه نیز آمده بود که ما ابتدا به آبادانی و اصلاح خانه خود (آذربایجان) خواهیم پرداخت و ایمان داریم که اصلاح و ترقی آذربایجان موجب ترقی ایران خواهد شد. (جامی، ۱۳۷۷: ۲۵۹-۲۵۷)

به نظر می‌آید با توجه به خواسته‌های فرقه دموکرات و سخنان رهبر آن می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که فرقه خواستار جدایی و استقلال کامل از ایران نبود بلکه خود

مختاری داخلی آذربایجان و تکثر گرایی در داخل جامعه ایران و حفظ ویژگیهای فرهنگی و قومی مردم آذربایجان از اهداف آنها بوده است. اندکی پس از بیانیه فرقه دموکرات «انجمن آذربایجان» به رهبری شبستری در ۱۴ شهریور، و «اتحادیه‌های کارگری» استان آذربایجان (شورای متحده) به رهبری محمد بی ریا در ۱۶ شهریور به فرقه پیوستند. (آبراهامیان، ۱۳۸۷: ۴۹۲)

نخستین کنگره فرقه دموکرات آذربایجان

روز ۲۲ شهریور ماه ۱۳۲۴ ش. سران فرقه در منزل محمد تقی رفیعی گرد آمدند و کمیته تشکیلاتی موقت فرقه را مرکب از ۱۱ نفر به ریاست پیشه‌وری و معاونت شبستری انتخاب کردند. در این جلسه صادق پادگان و زین العابدین قیامی نیز تصمیم کنفرانس ایالتی حزب توده مبنی بر الحاق آن حزب به فرقه دموکرات را به استحضار رسانیدند. هم چنین در این جلسه، تاریخ ۱۳۲۴/۷/۱۰ به عنوان روز تشکیل اولین کنگره فرقه دموکرات تعیین گردید. (موسوی زاده، ۱۳۸۱: ۱۹۷/۱) بدین ترتیب کنگره فرقه در ۱۰ مهرماه با شرکت ۲۴۷ نفر از شهرهای مختلف و قصبات آذربایجان که به تبریز آمده بودند، تشکیل گردید. این کنگره به مدت سه روز ادامه یافت و کنگره اساس نامه‌ای را که مرکب از ۵۱ اصل بود به تصویب رساند اساس نامه مصوب فرقه، اختلاف اندکی با بیانیه ۱۲ شهریور داشت (مرادی، ۱۳۸۲: ۳۳۷-۳۳۶)

تشکیل کنگره خلق آذربایجان «مجلس موسسان»

از ۱۹ الی ۲۹ آبان از طرف فرقه در شهرهای مختلف آذربایجان راهپیمایی‌هایی ترتیب داده شد که عمده‌ترین درخواستهای راهپیمایان تشکیل انجمن‌های ایالتی و ولایتی بود در پایان راهپیمایی‌ها، راهپیمایان اقدام به انتخاب اعضای هیئت‌هایی که بتوانند نمایندگی آنان را در مجمعی که قرار بود در اندک زمانی بعد در تبریز برگزار شود انتخاب کنند. در ۲۹ آبان ماه، کنگره بزرگ فرقه دموکرات در سالن شیرو

خورشید تبریز با شرکت ۷۲۴ نفر از نمایندگان که نمایندگی ۱۵۰ هزار آذربایجانی را داشتند توسط حاج عظیم خان- برادر ستارخان- افتتاح گردید، در روز پایانی، کنگره عملاً به «مجلس موسسان» برای تشکیل حکومت ملی تبدیل شد و یک هیئت مرکب از ۳۹ نفر به ریاست علی شهبستی تعیین کرد. این هیئت برگزاری انتخابات مجلس ملی را به عهده می‌گیرد که چند روز بعد قرار بود انتخاباتش برگزار شود. مجلس موسسان پس از تصویب مطالبات خود، آنرا به عنوان اعلامیه به محمد رضا شاه، مجلس شورای ملی و همچنین به نشست وزیران خارجه انگلیس و روسیه و آمریکا در لندن مخابره کرد؛ مهم‌ترین بندهای تصویب نامه چنین بود:

- ۱- تأکید بر عدم جدایی آذربایجان از ایران در حین تأکید بر خود مختاری آذربایجان و تشکیل مجلس ملی و حکومت ملی آذربایجان.
- ۲- تأکید بر اجرای قوانین مشروطه و به روز کردن قوانین انجمن‌های ایالتی و ولایتی.
- ۳- تأکید بر آموزش به زبان آذربایجانی در کلیه مدارس آذربایجان.

به دنبال آن در ۴ آذر ۱۳۲۴ ش. انتخابات مجلس ملی آذربایجان شروع شد و رأی‌گیری به مدت ۵ روز ادامه داشت و ۸۰ نماینده مجلس ملی آذربایجان انتخاب شدند (همان: ۱۳۸۲، ۳۴۸-۳۴۴).

علل تأسیس فرقه دموکرات آذربایجان

در مورد علل تأسیس فرقه دموکرات عواملی ذکر شده است که به عوامل داخلی و خارجی به طور جداگانه اشاره می‌شود:

علل داخلی تأسیس فرقه دموکرات

الف) وجود روح خود مختاری در طول تاریخ ایران، علی الخصوص در دوره قاجار، که انقلاب مشروطه نیز با به تصویب رساندن قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی به آن جنبه قانونی بود.

ب) در دنباله این روند، هدف قیام شیخ محمد خیابانی هم کسب خود مختاری برای آذربایجان بود.

ج) تبعیض‌ها و تحقیرهای حکومت پهلوی اول نیز سبب نارضایتی و تحریک و بیداری حس ناسیونالیستی آذربایجانی‌ها شد، به طوری که بعد از سقوط رضا شاه دوباره احزاب و روزنامه‌ها در آذربایجان خواستار احیاء انجمن‌های ایالتی و ولایتی شدند و خواستار تدریس زبان مادری و صرف کردن مالیات‌های آذربایجان در خود آن ایالت شدند.

د) بعد از سقوط رضا شاه ادامه سیاست تبعیض آمیز دولت مرکزی نسبت به آذربایجان و عدم توزیع برابر خوراک و پوشاک، اجرا نکردن اصول متروک قانون اساسی مشروطه و عدم سرمایه گذاری مناسب در آذربایجان باعث نارضایتی بیشتر مردم شد؛ چنانکه بودجه‌ای که در سال ۱۳۲۴-۱۳۲۳ ش. برای تهران در نظر گرفته شده بود ۲۰ برابر مبلغ تعیین شده برای آذربایجان بود در حالی که در آن زمان جمعیت آذربایجان ۳ برابر جمعیت تهران بود (فوران، ۱۳۸۳: ۴۰۸). و به دنبال آن از سال ۱۳۲۲ ش. به بعد تقاضای هر تجمع سیاسی در شهرهای مختلف آذربایجان تقریباً این بود که باید متن قانون اساسی، بویژه اصول ۹۳ - ۹۰ که به حق ایالات درداشتن مجامع محلی مربوط بود به اجرا درآید. (اتابکی، ۱۳۷۶: ۱۰۷)

ر) رد اعتبار نامه پیشه وری نماینده مردم تبریز در مجلس چهاردهم. که به تعبیر حمید احمدی همان عدم مشارکت دادن نخبگان قومی در حاکمیت است. رد صلاحیت

پیشه وری باعث توجه و تمرکز او (به عنوان یک نخبه قومی) به مسائل حوزه سکونتش به جای مسائل کل ایران گردید. (احمدی، ۱۳۷۹: ۳۰۳-۳۰۲)

ز) نارضایتی‌های عمومی در کل ایران هم چون مسائل ارضی و مناسبات ارباب رعیتی، فقر و بیکاری در بین مردم، زور گویی نیروهای ژاندارم و مزدوران خون‌ها و عدم رسیدگی دولت به خواسته‌ها و نامه‌های مردم و سلب امید مردم از اصلاحات دولت مرکزی. (رحیملی، ۱۳۸۲: ۳۳)

س) اقدامات ارتجایی دولت صدر در سرکوب احزاب و سازمان‌های دموکراتیک و تجهیز و تحریک عشایر و روحانیون برای ضربه زدن به نهادها و سازمان‌های جنبش چپ در ایران. به طوری که دولت صدر ۴۸ مجله وابسته به احزاب آزادی خواه را توقیف، دفتر مرکزی حزب توده را اشغال و بیش از ۱۰۰ تن از کادر حزبی آن را دستگیر کرد. دولت صدر با این کارهایش مجالی برای مشارکت مدنی و قانونی برای احزاب و نهادهای چپ باقی نگذاشت و این باعث شد که احزاب چپ مثل فرقه دموکرات آذربایجان برای رسیدن به قدرت به اسلحه متوسل شوند (کشاورز، ۱۳۵۷: ۶۱)

به نظر می‌رسد با توجه به این موارد می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که فرقه دموکرات آذربایجان ادامه روند آزادی خواهانه و عدالت خواهانه انقلاب مشروطه و قیام شیخ محمد خیابانی است همچنان که اکثر بازماندگان انقلاب مشروطه و قیام شیخ محمد خیابانی (مثل ربیع کبیری، پادگان، شبستری، جاوید، کاویان و) از سردمداران و موسسان این حزب بوده‌اند. اما نکته سیاه فرقه دموکرات، حمایت و دخالت دولت شوروی در تأسیس فرقه دموکرات بود که در این قسمت به آن اشاره خواهد شد.

علل خارجی تأسیس فرقه دموکرات

علل خارجی به وجود آمدن فرقه دموکرات مربوط به سیاست‌های اتحاد جماهیر شوروی است. سیاست‌های دولت اتحاد جماهیر شوروی نسبت به فرقه دموکرات از دو منشأ آب می‌خورد:

الف) سیاست دولت مرکزی شوروی و وزارت خارجه آن به رهبری استالین، بریا و مولوتوف.

ب) سیاست حزب کمونیست و دولت آذربایجان شوروی به رهبری باقروف. کتاب‌ها و مقالات تحقیقی جدید که بعد از متلاشی شدن اتحاد جماهیر شوروی از روی اسناد محرمانه آن دولت نگاشته شده همگی نشان می‌دهد که از شروع تا پایان کار فرقه دموکرات، نوعی رقابت، همچشمی و عدم هماهنگی میان این دو نهاد و قسمت‌های زیر مجموعه آن‌ها مثل سفارت خانه و کنسولگری شوروی در تهران و تبریز (که زیر مجموعه دولت مرکزی و وزارت خارجه آن بود) با مأمورین اعزامی از سوی باقروف وجود داشته و این دو نهاد هر کدام به دنبال اهداف جداگانه از تأسیس فرقه دموکرات حمایت و پشتیبانی کردند (خامه‌ای، ۱۳۷۲، ۴۲۲)

الف) هدف دولت مرکزی شوروی از کمک به تأسیس فرقه دموکرات آذربایجان: در واقع هدف آن‌ها از کمک به تأسیس فرقه، فشار آوردن به دولت مرکزی ایران بود تا به دو هدف خود برسند

۱- تغییر سیاست یک‌جانبه غرب گرایانه دولت مرکزی ایران: زیرا دولت شوروی می‌خواست با تقویت عناصر آزادی خواه و متمایل به سیاست شوروی در حکومت ارتجایی ایران تغییری به وجود آورد و در امتداد مرزهای گسترده شوروی «دولت‌های دوست» به وجود آورد. (خان ملک یزدی ۱۳۶۲: ۱۱۲)

۲- هدف دوم شوروی در حمایت از تأسیس فرقه، رسیدن به امتیاز نفت شمال بود. تا همانطور که قبلاً گفته شده‌ام آمریکایی‌ها را از رسیدن به آن محروم کند و هم نگرانی‌های امنیتی‌اش از مرزهای ایران برطرف شود. (شایدراینه، ۱۳۸۶: ۴۰)

ب) هدف حزب کمونیست و دولت آذربایجان شوروی به رهبری باقروف از حمایت و پشتیبانی در تأسیس فرقه دموکرات:

برای درک بهتر هدف رهبری جمهوری آذربایجان شوروی از کمک به تأسیس فرقه باید به زمان شروع حمله به ایران (۳ شهریور ۱۳۲۰ ش) برگشت. در آن زمان باقروف به نیروهای آذربایجانی اعزامی به ایران چنین گفته بود اگر در رگهای ما یک قطره خون آذربایجانی وجود دارد باید دیر یا زود آذربایجانی‌های مقیم آنجا را با برادران جدا مانده عزیزشان (خلق آذربایجان شوروی) پیوند دهیم. (حسنلی، ۱۳۸۶: ۲۱) به نظر باقروف مناسبات تحقیر آمیز دولت مرکزی ایران با آذربایجان، زدودن زبان، آموزش و فرهنگ آن خرابی شهرهایش و غارت ثروتش به حیثیت ملی آذربایجانی‌ها خدشه وارد کرده بود. (همان: ۱۰) به همین دلیل او به مأموران اعزامی به ایران گفته بود که به بیداری حس ملی در بین مردم آذربایجان ایران کمک کند. و آن‌ها نیز با نمایش دادن فیلم‌هایی به زبان ترکی و اجرای تئاتر در شهرها و روستاهای آذربایجان و نیز با تأسیس روزنامه‌هایی به زبان ترکی مثل «وطن یولوندا» (در راه وطن) در تبریز، قیزل عسگر (ارتش سرخ) در ارومیه و ... سعی در اجرای دستورات باقروف داشتند. (ملازاده، ۱۳۷۶: ۱۶-۱۰) و به قول جواد هیئت آذری‌های شمالی که با ارتش شوروی به ایران آمده بودند با اقدامات فوق حق طبیعی را که دولت پهلوی از مردم آذربایجان گرفته بود را باز گرداند. (هیئت، ۱۳۲۸: ۱۱۴)

با توجه به موارد فوق می‌توان چنین استنباط کرد که هدف دولت باقروف بر خلاف دولت مرکزی شوروی رسیدن به امتیاز نفت شمال یا تحت فشار قرار دادن آن برای

تغییر سیاست‌های غرب گرایانه اش نبود بلکه باقروف اندیشه ناسیونالیسم قومی داشت. ویا شاید به ایجاد یک آذربایجان بزرگ فکر می‌کرد چنانچه نوشته برخی از کسانی که در مسائل آن روز دخیل بودند همین نظر را تأیید می‌کنند. (اسکندری، ۱۳۶۸: ۱۲۶). اما باقروف در افشای نیاتش به استالین نهایت احتیاط را به خرج می‌داد زیرا که استالین حد و اندازه هر حرکتی را تعیین می‌کرد و در آن زمان از ۱۳۲۴-۱۳۲۰ ش. استالین هیچ برنامه و هدف خاصی در به راه انداختن یک جنبش خود مختاری خواهانه در ایران نداشت. (شایدراینه، ۱۳۸۶: ۳۹-۱۰) و استالین تنها وقتی که نتوانست از راه دیپلماسی به اهدافش برسد برای تحت فشار قرار دادن دولت مرکزی ایران (بر خلاف سیاست چهارساله اخیرشان که تقویت دولت مرکزی ایران برای ایجاد ثبات و امنیت در رساندن کمک‌های آمریکا به شوروی بود) به باقروف و مکاتباتی که از سوی عده ای از گروه‌ها در آذربایجان ایران برای به راه انداختن یک حزب با اهداف خود مختاری خواهانه (و یا شاید هم تجزیه طلبانه) رضایت داد.

واکنش‌ها به تشکیل فرقه دموکرات

الف) واکنش مجلس و دولت

اکثر نماینده‌های مجلس چهاردهم بلافاصله بعد از تشکیل فرقه دموکرات به محکوم کردن آن پرداختند و از دولت صدر خواستند که با قاطعیت بافرقه دموکرات برخورد کند. (مرادی، ۱۳۸۲: ۳۳۸)

بعد از تأسیس فرقه دولت صدر تمام سعی خود را برای به شکست کشاندن فرقه انجام داد و سید مهدی فرخ را (که به قول بولارد - سفیر انگلیس در تهران- با توجه به کوتاه بینی و طبع لجوج و خشن فرخ، او برای احراز هیچ مقام بالایی صلاحیت نداشت (فاوست، ۱۳۷۴: ۵۷-۵۶) را به عنوان استاندار آذربایجان انتخاب کرد تا فرقه را سرکوب کند. اما فرقه دموکرات با آمدن او به آذربایجان مخالفت کرد و تظاهرات

و اعتصابات زیادی به راه انداختند و اعلان کردند اگر پای فرخ به آذربایجان برسد او را خواهیم کشت. (موسوی زاده، ۱۳۸۱: ۱۶۱/۱)

دولت صدر در ۲ آبان ۱۳۲۴ ش. بدون اینکه بتواند فرقه را سرکوب کند، سقوط کرد. دولت بعدی، دولت ابراهیم حکیمی بود که در ۷ آبان ماه به نخست وزیری رسید او نیز در ابتدا از مذاکره با سران فرقه امتناع کرد و سعی در سرکوب فرقه داشت و حتی در ۲۸ آبان ماه نیروهای اعزامی دولت او در «شریف آباد» قزوین به وسیله نیروهای ارتش سرخ توقیف گردید. (مرشدی زاده، ۱۳۸۰: ۲۲۱)

دولت حکیمی نیز چون موفق به سرکوب فرقه نشد از در مذاکره وارد شد و مرتضی قلی بیات را که فردی معتدل بود در اول آذر ماه به عنوان استاندار آذربایجان انتخاب کرد و فرقه نیز ضمن بیانیه ای از این انتخاب حمایت کرد.

بیات در ۷ آذر ۱۳۲۴ ش. وارد تبریز شد و در ۱۶ آذرماه با رهبران فرقه برای رسیدن به تفاهم به مذاکره پرداخت، اما اصرار رهبران فرقه بر خود مختاری آذربایجان، تشکیل حکومت داخلی و داشتن مجلس ملی باعث مخالفت بیات شد و او اعلام کرد که تصمیم گیری درباره خواسته‌های فرقه از وظایف مجلس ملی است و او اختیاری ندارد و بدین ترتیب مذاکرات به شکست انجامید و بیات نیز فردای تشکیل حکومت ملی آذربایجان (۲۲ آذر) به تهران برگشت. (ملازاده، ۱۳۷۶: ۳۴-۳۳).

ب) واکنش حزب توده: تأسیس فرقه دموکرات در ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ ش. و ادغام شعبه ایالتی حزب توده با شصت هزار اعضایش در آن (بدون مشورت با اعضای مرکزی حزب توده در تهران) باعث خشم و ناراحتی اعضای مرکزی حزب توده شد و چون می‌دانستند فرقه دموکرات با پشتیبانی دولت شوروی بوجود آمده است طی نامه ای به رهبری شوروی، ناراحتی و اعتراض خود را از تأسیس فرقه دموکرات و ادغام شعبه ایالتی حزب توده در آن اعلام کردند اما چون دولت شوروی خواهان

تأسیس فرقه دموکرات بود از حزب توده خواست که از فرقه حمایت کند و اعضای حزب توده ناچاراً در ماه‌های بعد (با اکراه و در ظاهر) از بعضی برنامه‌های اصلاح طلبانه فرقه دموکرات حمایت کردند اما در باطن اختلافات زیادی بین آن‌ها وجود داشت ولی آرمانهای دموکراتیک مشترک و وفاداری مشترکشان به دولت شوروی باعث آشکار نشدن اختلافاتشان شد. و آنچنان که رهبران حزب توده بعداً در خاطراتشان نوشتند در مورد تأسیس فرقه دموکرات در مقابل عمل انجام شده قرار گرفتند و همگی آن‌ها مخالف تشکیل فرقه بودند. (آونسیان، ۱۳۷۸: ۲۲۷)

ج) واکنش روزنامه‌ها و شخصیت‌های معروف به تأسیس فرقه دموکرات: تأسیس فرقه دموکرات و تأکید آن بر خود مختاری آذربایجان، پشتیبانی از هویت آذربایجانی مردم آن و دفاع از تدریس به زبان مادری در مدارس بازتاب وسیعی در تهران یافت و افرادی مانند کسروی، محمود افشار، عباس اقبال، عبدالرحمن فرامرزی و... در نوشته‌های خود به دفاع از هویت ایرانی و ایرانی بودن آذربایجانیان برخاستند عباس اقبال در سلسله مقالاتی با عنوان «زبان ترکی در آذربایجان» که در روزنامه اطلاعات می‌نوشت آذربایجان را جزء لاینفک ایران دانست و گفت «چه کسی آثار غنی و جهانگیر فردوسی، مولوی، و حافظ را با وراجی مهجور و نابهنجار غارت گران ترک عوض می‌کند».

حزب «اراده ملی» سید ضیاء نیز در روزنامه وابسته به خود «کوشش» تأکید کرد که فارسی باید همچنان زبان درسی در تمام مدارس دولتی باشد، زیرا ترکی صرفاً یادگار شومی است از مغولان وحشی که به ایران هجوم آوردند. دکتر مصدق هم در مخالفت با فرقه چنین گفت «دولت خود مختار باید با رفراندوم عمومی تشکیل شود و قانون اساسی ما اجازه تشکیل چنین دولتی را نمی‌دهد. (فرامرزی، ۱۳۷۹: ۲۲، ۵۱-۵۰، ۶۷)

به نظر می‌رسد یکی از علل اصلی مخالفت سیاسیون و روشنفکران مرکز با فرقه دموکرات این بود که آن‌ها پذیرش هر زبان دیگری را به غیر از زبان فارسی را مقدمه ای در راه جدایی طلبی تلقی می‌کردند. از میان مطبوعات سراسری تنها روزنامه ای که از اقدامات فرقه حمایت کرد روزنامه «ایران ما» بود که تمایلات چپ داشت.

نتیجه‌گیری

در مورد به وجود آمدن فرقه دموکرات آذربایجان در فاصله سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ نمی‌توان یک علت واحد را عامل بوجود آمدن آن دانست، بلکه مجموعه عواملی داخلی و خارجی در این کار دخیل بودند، از عوامل داخلی می‌توان به وجود روح خود مختاری در طول تاریخ ایران، قیام شیخ محمد خیابانی، تبعیض‌ها و تحقیرهای حکومت پهلوی اول، رد اعتبار نامه پیشه‌وری نماینده مردم تبریز در مجلس چهاردهم، اقدامات ارتجایی دولت صدر در سرکوب احزاب و سازمان‌های دموکراتیک و از عوامل خارجی به سیاست دولت مرکزی شوروی و وزارت خارجه آن به رهبری استالین، بریا و مولوتوف، سیاست حزب کمونیست و دولت آذربایجان شوروی به رهبری باقروف اشاره کرد. در ایران اکثر مورخین و سیاسیون بیشتر به علل خارجی تشکیل فرقه تأکید می‌کنند و خیلی کم به ریشه‌یابی داخلی مسأله می‌پردازند. به نظر می‌آید عامل اصلی تشکیل فرقه دموکرات علل داخلی است که با همسو شدن با منافع شوروی آن‌ها نیز در شش ماه اول حکومت فرقه از این حرکت حمایت کردند. در پی تشکیل فرقه دموکرات، واکنش‌های مخالفت‌آمیز مجلس و دولت و حزب توده و همین‌طور روزنامه‌ها و نیز واکنش شخصیت‌های معروف به تأسیس فرقه دموکرات را در پی داشت. به نظر می‌رسد یکی از علل اصلی مخالفت سیاسیون و روشنفکران مرکز با فرقه دموکرات این بود که آن‌ها پذیرش هر زبان دیگری را به غیر از زبان فارسی را مقدمه ای در راه جدایی طلبی تلقی می‌کردند.

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۷). ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران: نی، چ ۱۳.
- آوانسیان، اردشیر (۱۳۷۸). خاطرات سیاسی، تهران: سخن، چ ۲.
- اتابکی، تورج (۱۳۷۶). آذربایجان در ایران معاصر، ترجمه محمدکریم اشراق، تهران: توس.
- احمدی، حمید (۱۳۷۹). قومیت و قوم‌گرایی در ایران، تهران: نی، چ ۲.
- اسکندری، ایرج (۱۳۶۸). خاطرات سیاسی، تهران: علمی، چ ۲.
- الموتی، ضیاءالدین (۱۳۷۰). فصولی از تاریخ مبارزات سیاسی و اجتماعی ایران - جنبش‌های چپ، تهران: بی‌نا.
- تفقدی جامی، محمود (۱۳۷۷). گذشته چراغ راه آینده، تهران: ققنوس، چ ۶.
- حسنلی، جمیل (۱۳۸۶). فراز و فرود فرقه دموکرات، ترجمه منصور همامی، تهران: نی، چ ۳.
- خامه‌ای، انور (۱۳۷۲). خاطرات سیاسی، تهران: گفتار.
- خان‌ملک یزدی، محمد (۱۳۶۲). غوغای تخلیه ایران، تهران: سلسله.
- زهتابی، محمدتقی (۱۳۲۵). ۲۱ آذر نهضتی نئجه یاراندی، تهران ارتجاعی الی ایله آنا دیلیمیزده یاندریلان کیتاب گونو مناسبتی ایله، ۲۶ آذر.
- رحیملی (بیژه)، اکرم (۱۳۸۲). جنوبی آذربایجاندا - ملی - دموکراتیک حرکات، کوچورن عرب الفباسنا احمد اوبالی.
- شاید راینه، فرناند (۱۳۸۶). استالین و تأسیس فرقه دموکرات آذربایجان، فصلنامه گفتگو، ش ۴۸.

طالع، هوشنگ و پیمان حریقی (۱۳۸۹). گوشه‌های پنهان توطئه برای تجزیه مهاباد، تهران: انتشارات سمرقند.

فاوست، لوئیس (۱۳۷۴). ایران و جنگ سرد، ترجمه کاوه بیات، تهران: وزارت خارجه، چ ۴.

فوران، جان (۱۳۸۳). مقاومت شکننده، ترجمه احمد تدین، تهران: رسا، چ ۵.

فرامرزی، حسن (۱۳۷۹). استاد فرامرزی و قضیه آذربایجان، تهران: دستان.

کشاوری، فریدون (۱۳۵۷). من متهم می‌کنم کمیته مرکزی حزب توده ایران را، تهران: رواق، چ ۲.

مرادی مراغه‌ای، علی (۱۳۸۲). از زندان رضاخان تا صدر فرقه دموکرات آذربایجان، تهران: چاپخانه اوحدی.

مرشدی زاده، علی (۱۳۸۰). روشنفکران آذری و هویت ملی و قومی، تهران: مرکز. ملازاده، حمید (۱۳۷۶). رازهای سر به مهر، تبریز: مهد آزادی.

موسوی زاده، جهانگیر (۱۳۸۱). تبریز زیر چکمه‌های ارتش سرخ، تهران: انتشارات موسوی زاده.

هیئت، جواد (۱۳۲۸). نقدی بر کتاب روشنفکران آذری و هویت ملی و قومی، تهران، مجله وارلیق، ش ۱۴۲.